

ОЛЬГА ИЗВЕКОВА
г. Черкассы

ОСОБЕННОСТИ РЕАКТИВНОЙ И ЛИЧНОСТНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ У ЛИЦ С РАЗНОЙ СТЕПЕНЬЮ АЛЕКСИТИМИИ

В статье на основе анализа отечественной и зарубежной литературы делается попытка выяснить природу, этиологию и патогенез алекситимии и тревожности и их взаимосвязь. Определена актуальность проблемы алекситимии и тревожности на сегодняшний день. Полученные результаты как корреляционного анализа, так и анализа различий средних величин у лиц с различным уровнем алекситимии и тревожности дает основания утверждать, что между тревожностью и алекситимией существует определенная связь. Люди с высоким алекситимичным радикалом имеют повышенную как реактивную, так и личностную тревожность. Интеркорреляционный анализ данных дает основания предположить, что как реактивная, так и личностная тревожность тесно взаимосвязаны между собой, что на наш взгляд, указывает на общий генезис этого свойства у исследуемых.

Ключевые слова: психосоматические расстройства, алекситимия, реактивная тревожность, личностная тревожность, психосоматические недомогания.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2018

УДК 159.922.63:128

ІРИНА КОВАЛЕНКО-КОБИЛЯНСЬКА
м. Київ
iringkk@gmail.com

ГЕРОНТООСВІТА: СПЕЦИФІКА ТА ПРОБЛЕМИ

У статті розглядається психологічний аспект проблеми геронтоосвіти. Представлено результати емпіричного дослідження інтелектуальних здібностей у період геронтогенезу. Зазначається, що формування компонентів психологічної готовності до навчання детерміновано етапом геронтогенезу. В результаті проведеного дослідження як основну психологічну специфіку геронтоосвіти визначено деформацію базової потреби в безпеці (роздумами про завершення життя), що обмежує можливість реалізації інтелектуального потенціалу. Доведено, що основною проблемою недостатньої ефективності геронтоосвіти в контексті нон-стоп освіти є гіпотетична, а не фактична затребуваність соціумом інтелектуального потенціалу представників геронтогенезу. Відзначено перспективне значення геронтоосвіти як завершального компонента освіти упродовж всього онтогенезу.

Ключові слова: геронтогенез, інтелектуальний розвиток, психологічна готовність до навчання, геронтоосвіта.

Специфічна демографічна проблема кінця ХХ – початку ХХІ століття – постаріння населення, відкриває новий пласт актуальних соціально-економічних завдань. Серед найбільш перспективних – активне залучення в життя соціуму інтелектуального потенціалу людей постпенсійного віку [9; 11]. Це знаходить підтвердження у стійкій тенденції до збільшення пенсійного віку в економічно розвинених країнах з метою пролонгування соціально активного життя людей раннього геронтогенезу.

У 1973 році на базі Тулузького університету групою вчених було започатковано систему геронтоосвіти, яка з часом набула значного поширення у європейських країнах. Якщо основною метою геронтоосвіти на момент її зародження була ресоціалізація людей похилого віку, то в наш час це формування в соціумі уявлень про старість як про період компетентної продуктивної діяльності. Таким чином, геронтоосвіта є не тільки формою соціальної підтримки людини в пізньому віці, а й мотиватором її самореалізації.

Існують різні соціальні інструменти для оволодіння новими компетенціями людьми в постпенсійному віці: ліквідовано дискримінацію за віковою ознакою при вступі до вищих навчальних закладів, створено Університети третього віку, клуби за інтересами. Незважаючи на реальність отримання нової освіти, соціальна незатребуваність отриманих знань робить цю можливість малопривабливою для літніх людей. На перше місце за популярністю серед осіб старшого віку виходять клуби за інтересами, основним завданням яких є оптимізація емоційного компонента життєдіяльності старої людини.

Соціальна незатребуваність інтелектуального потенціалу людей періоду геронтогенезу зводить спроби формування уявлень про старість як про період рівноправних можливостей до декларативності [1; 3; 4; 10]. Не применшуючи важливого значення організацій, які надають освітні послуги людям третього віку, потрібно наголосити на відсутності реальних можливостей забезпечити не парадні, а повноправні контакти людей пізнього віку з представниками соціально продуктивної частини суспільства. За результатами своєї діяльності такі організації можуть асоціюватися з резерваціями, жителі яких приречені на мінімізацію продуктивних контактів із зовнішнім світом [6; 8]. Разом з тим умови соціально-економічного життя в мегаполісах, які швидко змінюються, необхідність отримання нових компетенцій для оптимізації різних аспектів життя актуалізують проблему нон-стоп освіти упродовж усього періоду онтогенезу.

Незважаючи на перспективний характер геронтоосвіти, предметом наукових дискусій є питання про інтелектуальні можливості індивіда в період пізнього віку [5; 7; 12]. Основна дискусія розгортається навколо питання про потенційний ресурс інтелекту. Які складові можна розглядати як такі, що визначають його обсяг? Чи є інтелектуальний потенціал відновлюваним ресурсом або ж його обмеженість жорстко детермінована? Досліджуючи цей предмет, можна зазначити, що знання про інтелект в історії науки мають фаліблістичний характер. Іноді наукові дискусії є діалектичними з огляду на дефіцитар-

ність експериментальних даних про інтелектуальний розвиток людини у завершальному періоді онтогенезу. Значна частина досліджень на зазначену тему обмежена раннім і середнім етапами геронтогенезу, при тому що кількість представників пізнього геронтогенезу щороку збільшується і доживання людини до 100-річного віку більше не є унікальним явищем у соціально-економічно благополучних регіонах світу.

Дослідження представників пізнього геронтогенезу поодинокі і не дають вичерпних знань про інтелектуальний розвиток у пізньому віці. Серед опонентів скептичного ставлення до інтелектуальних можливостей представників геронтогенезу Л. Анциферова, М. Смульсон, М. Холодна, Н. Бехтерева, Є. Голдберг та ін. Так, наприклад, нейрофізіолог Н. Бехтерева стверджувала, що під час вирішення надзавдань у мозку літньої і старої людини можуть формуватися нові нервові клітини, і вважала за необхідне створювати не тільки фітнес-клуби для людей похилого віку, а й «мозкові клуби» [2].

Для пролонгування інтелектуально активного довголіття і можливості участі людей постпенсійного віку в соціальному житті суспільства необхідно вирішити низку завдань, серед яких психологічна готовність соціокультурного оточення до визнання геронтогенезу продуктивним періодом життя і психологічна готовність людей похилого віку до інтелектуальної діяльності. Названі проблеми є взаємовизначальними і представлені у випадковому порядку. Їх вирішення залежить від усвідомлення резервних можливостей інтелекту людини в період геронтогенезу. Важливо зазначити, що завершальний період онтогенезу, будучи найбільш тривалим, неоднорідним і розчленованим на етапи, потребує диференційованого ставлення до раннього, середнього і пізнього геронтогенезу у вирішенні проблеми геронтоосвіти.

У лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України проведено дослідження, мета якого – визначення ступеня здатності людини в період геронтогенезу до реалізації свого інтелектуального потенціалу. В експерименті взяли участь 257 людей віком

від 56 до 97 років, різного соціального статусу, освіти і сімейного стану. 58% досліджуваних – жінки, 42% – чоловіки. Учасники експерименту – жителі пансіонату для ветеранів праці та клієнти відділень денного перебування територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів.

Для дослідження інтелектуального потенціалу у зазначений період нами було використано теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження) та емпіричні методи (тестування, спостереження, клінічна бесіда). Як коригуючий тренінг використано Інтернет-ресурс «Інтелектуальний тренінг для літніх людей», який створено в нашій лабораторії на освітній платформі MOODLE. Цей ресурс містить низку модулів, завдання яких спрямовані на оптимізацію когнітивної та метакогнітивної сфер людини. Після завершення першого етапу експерименту (діагностики когнітивних особливостей) у досліджуваних середнього та пізнього геронтогенезу було констатовано впевненість у неможливості поліпшення роботи своїх когнітивних функцій, депресивні патерни мислення.

Результати нашого дослідження дають можливість зробити висновок про те, що основною психологічною специфікою геронтоосвіти є деформація у людини базової потреби в безпеці, яка представлена роздумами про завершення життя і обмежує можливість оптимально реалізувати свій інтелектуальний потенціал. Під час проведення дослідження ми багато разів фіксували висловлювання учасників експерименту середнього і пізнього геронтогенезу, які активно й ефективно брали участь у проекті і показали результати, що підтверджують можливості актуалізації інтелектуальних здібностей у будь-якому періоді геронтогенезу і за будь-якого ступеня їх зниження (в рамках психічної норми), про те, що навчання в пізньому віці є неактуальним внаслідок близькості смерті. Деформація базової потреби в безпеці, як специфічна психологічна проблема, не однаково представлена на різних етапах геронтогенезу. У ранньому геронтогенезі вона має переважно гіпотетичний характер і її актуалізація відбувається в міру наближення до за-

вершального етапу геронтогенезу (табл. 1) і значною мірою впливає на психологічну готовність до навчання.

Таблиця 1 – Рівень деформації базової потреби в безпеці у %

Етапи геронтогенезу	%
ранній	34
середній	79
пізній	92

Результати дослідження показують, що для представників раннього геронтогенезу мотиваційні, пізнавальні, емоційно-вольові компоненти психологічної готовності до активної інтелектуальної діяльності в цьому періоді не мають специфічних особливостей. У цьому періоді є актуальною потреба розвитку своїх здібностей, і здебільшого успішно відбувається трансформація їхнього емоційного в інтелектуальне. 85% досліджуваних представників раннього геронтогенезу визначили значення для себе геронтоосвіти як активізацію різних компетенцій. На тлі підвищення пенсійного віку представники раннього періоду геронтогенезу сприймаються соціокультурним оточенням лояльно порівняно з представниками середнього та, особливо, пізнього періоду геронтогенезу. Можна сказати, що в суспільстві відбувається ревізія з подальшим коригуванням відносин у соціальній перспективі до цієї категорії людей.

Результати емпіричного дослідження дають можливість зробити висновок про те, що інтелектуальний висхідний розвиток у геронтогенезі є не винятковим, а явищем у рамках норми, за умови активного використання старіючою і старою людиною свого когнітивного потенціалу. Разом з тим, представниками середнього етапу геронтогенезу можливість актуалізації свого інтелектуального потенціалу значною мірою обмежується соціальним неприйняттям старості як періоду активного соціально корисного життя.

У середньому періоді геронтогенезу людина поступово психологічно змиряється з безперспективністю своєї соціально корисної активності і активно реагує на проблему завершення життя, яка може стати для неї домінуючою. Недостатній рівень соціалізації

може проявлятися у формі агресивності, почутті безпорадності, залежності і безвиході на тлі екзистенційної проблеми – завершення життя, активізуються соматичні захворювання на тлі зниження рівня вітальності. Відбувається різке зниження мотиваційного компонента психологічної готовності до освіти. Основною проблемою є не стільки обмеження, пов'язані з процесами старіння, скільки відсутність реальних можливостей соціальної реалізації свого інтелектуального потенціалу. Геронтоосвіта для представників зазначеної групи є переважно формою проведення дозвілля або способом вирішення особистих повсякденних проблем (юридична обізнаність, комп'ютерні курси), що є задовільним, але недостатнім результатом для бажаної ресоціалізації старої людини. Суспільство, надаючи освітні можливості для представників геронтогенезу, фактично значно обмежує можливість їх реалізації.

Важливо зазначити, що результатами нашого дослідження доведено, що на всіх етапах геронтогенезу, включаючи пізній, зберігається високий рівень пізнавального компонента психологічної готовності до навчання. Можна відзначити чітко розуміння завдань учасниками проекту, оцінку їх значущості, чітко розуміння засобів досягнення мети.

Особливістю пізнього геронтогенезу є зниження здатності до співпраці з іншими в досягненні їх цілей. Порівняно з учасниками інших груп, у досліджуваних групи пізнього віку більшою мірою виражено уникнення невдач, вони вибирають завдання суб'єктивно легкі з високою ймовірністю досягнення успіху в їх виконанні. Відмітною рисою пізнього геронтогенезу є різке зниження емоційно-вольового компонента.

Реалізація соціально-культурної інтеграції людей пізнього віку неможлива без фахівців-герогогів, одним із завдань яких є надання допомоги старій людині у формуванні її психологічної готовності до навчання. В арсеналі герогогів наявні як розвиваючі, так і корекційні методи, що, в цілому, дає можливість оптимізувати психологічний стан людей пізнього віку, які навчаються. Суб'єктні відносини як базовий принцип партнерства є важливим у роботі фахівців, які на-

дають освітні послуги людям постпенсійного періоду.

Результати дослідження дають можливість зробити висновок про зворотність зниження рівня когнітивних здібностей і наявність значного інтелектуального потенціалу людини в період геронтогенезу. Зниження інтелектуальних здібностей, зафіксоване дослідниками й описані в літературі, є, згідно з отриманими нами емпіричним даним, значною мірою результатом соціальної депривації і/або незатребуваності людей постпенсійного періоду. Деструктивні зміни в інтелектуальній сфері (деградаційні процеси) можуть відбуватися на будь-якому етапі онтогенезу внаслідок специфіки психічних особливостей індивіда при недостатньому рівні продуктивності його інтелектуальної активності. В результаті отриманих емпіричних даних доцільно замінити некоректний термін «інтелектуальне старіння», який демонструє обернену пропорційність віку дорослої людини до її інтелектуальних здібностей, на «інтелектуальна деградація», як нейтральний у віковому відношенні.

Завдання геронтоосвіти – розвиток індивідуальних здібностей і творчого потенціалу старіючої і старої людини може бути вирішено повною мірою тільки в тому випадку, коли згадані вище здібності та потенціал будуть фактично, а не гіпотетично затребувані соціумом. Тоді геронтоосвіта може стати ефективним завершальним компонентом non-stop освіти упродовж усього життя людини.

Список використаних джерел

1. Анцыферова Л. И. Способность личности к преодолению деформаций своего развития // Анцыферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. – М. : Изд-во „Институт психологии РАН”, 2006. – С. 355–381.
2. Бехтерева Н. П. Здоровый и больной мозг человека / Н. П. Бехтерева – Л. : Наука, 1988. – 262 с.
3. Голдберг Э. Парадокс мудрости. Научное опровержение “старческого слабоумия” / Э. Голдберг. – М. : Смысл, 2003. – 384 с.
4. Ермолаева М. В., Пряхина С. Б. К вопросу о потенциалах развития личности в старости / М. В. Ермолаева, С. Б. Пряхина // Мир психологии. – 2008. – № 2. – С. 244–255.
5. Ермолаева М. В., Федорова Е. В. Организация обучения пожилых людей как социальный механизм противостояния стрессам позднего возраста / М. В. Ермолаева, Е. В. Федорова // Мир психологии. – М. – Воронеж, 2008 – № 4 (56). – С. 87–93.
6. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі: монографія

- [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон, Ю. М. Лотоцька, М. М. Назар, П. П. Дітюк, І. Г. Коваленко-Кобилянська [та ін.] ; за ред. М. Л. Смульсон. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 221 с. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/10064/>.
7. Коваленко-Кобилянська І. Г. Інтелектуальний розвиток у старості / І. Г. Коваленко-Кобилянська // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2015. – Т. II: Психологічна герменевтика. – Випуск 9. – С. 119–129.
 8. Коваленко-Кобилянська І. Г. Суб'єктна активність людини в період геронтогенезу в умовах освітнього простору Інтернет [Електронний ресурс] // Технології розвитку інтелекту/ Т. 2, № 2 (13), 2016 – Режим доступу http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18.
 9. Смульсон М. Л. Концепція саморозвитку особистості Г.С.Костюка і нагальні виклики сьогодення / М. Л. Смульсон // Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (19–20 квітня 2010 року). – Т. П. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2010.
 10. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія / М. Л. Смульсон. – К.: Нора-Друк, 2003. – 298 с.
 11. Смульсон М. Л. Розвиток інтелекту та суб'єктності дорослих у віртуальному просторі [Електронний ресурс] / Технології розвитку інтелекту, Т. 2, № 2 (13), 2016. Режим доступу http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18.
 12. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – Москва – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1997. – 392 с.

IRINA KOVALENKO-KOBYLANSKA
Kiev

GERONTOLOGY EDUCATION: SPECIFICS AND PROBLEMS

The article considers the psychological aspect of the problem of gerontology education. The results of an empirical study of intellectual abilities in the period of gerontogenesis are provided. It was noted that the formation of the components of psychological ability to learn is determined by the stage of gerontogenesis. As a result of the study, the deformation of the basic need for safety (reflecting on the end of life) was determined as the main psychological specificity of gerontology education, which limits the possibility of realizing intellectual potential. It is proved that the main problem of insufficient effectiveness of gerontology education in the context of non-stop education is the hypothetical, rather than actual, need of the society for the intellectual potential of representatives of gerontogenesis. The promising importance of gerontology education as a final component of education throughout the entire ontogenesis was noted.

Keywords: gerontogenesis, intellectual potential, self-regulation, intensive experience, value orientations.

ИРИНА КОВАЛЕНКО-КОБИЛЯНСКАЯ
г. Киев

ГЕРОНТООБРАЗОВАНИЕ: СПЕЦИФИКА И ПРОБЛЕМЫ

В статье рассматривается психологический аспект проблемы геронтообразования. Представлены результаты эмпирического исследования интеллектуальных способностей в период геронтогенеза. Отмечено, что формирование компонентов психологической готовности к обучению детерминировано этапом геронтогенеза. В результате проведенного исследования в качестве основной психологической специфики геронтообразования определена деформация базовой потребности в безопасности (размышлениями о завершении жизни), что ограничивает возможность реализации интеллектуального потенциала. Доказано, что основная проблема недостаточной эффективности геронтообразования в контексте нон-стоп образования является гипотетическая, а не фактическая востребованность социумом интеллектуального потенциала представителей геронтогенеза. Отмечено перспективное значение геронтообразования в качестве заключительного компонента образования на протяжении всего онтогенеза.

Ключові слова: геронтогенез, інтелектуальне розвиток, психологічна готовність к обучению, геронтообразование.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2018.